

КОНЦЕПЦІЯ РИЗОМОРФНОГО ЛАБІРИНТУ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ

Постановка проблеми. Перехід суспільства від культури модерну до культури постмодерну і, більшою мірою — до культури пост постмодерну, знаменується радикальною відмовою від характерних для класичної метафізики презумпцій: цілісності, і структурності. Так, основними характеристиками культури в постмодерністському контексті є *децентрація* і *дискретність*, *втрата смислу всіляких бінарних опозицій й ієрархічних конструкцій*, що репрезентується у повному ігноруванні принципів організації цілісності структури, нарощуванні дезінтеграції і невизначеності, які сприяють зануренню порядку в хаос. Окреслені характеристики культури виявляються в конструюванні постмодернізмом поняття «ризом», уведеному в наукову лексику представниками французької школи філософії постмодернізму Ж. Делезом і Ф. Гваттарі у спільній роботі «Rhizome», а також у її предметному втіленні — *концепції «лабіринт»*. Зауважимо, що за оцінкою означених дослідників ризом відрізняється від будь-якої структури своєю *поліморфністю* (у неї відсутня не тільки єдність семантичного центру, але і центруючий початок єдності коду).

Дослідники міського простору В. Г. Туркіна і Ю. А. Разінов використовують це поняття для вивчення феномену міста як ризоморфного лабіринту, в якому неможливо вичленувати просторові координати центру і периферії. В. М. Діанова і О. І. Пігальов розглядають його як принципово аструктурний лабіринтний простір культури, яка знаходиться в постійній іманентній автохтонній організації свого буття. У. Еко і В. О. Пелевін використовують поняття «ризом» для побудови сюжетного простору своїх творів, де літературний текст має всі ознаки ризоморфного лабіринту, в якому поєднані різноманітні літературні жанри і напрями без виокремлення чітких меж свого застосування: початку і кінця.

У західній культурі поняття «ризом» протиставляється незмінним лінійним структурам, що пронизують всю європейську історію. Таким чином, саме

концепт лабіринту використовується вченими для децентрації лінійних процесів не тільки в академічному середовищі, але й в галузях містобудування (водні канали Амстердама, лінії Паризького метрополітену), інформатики (соціальні мережі, канали отримання і розповсюдження інформації в глобальних інформаційних системах), в архітектурних стилях (динамічна архітектура).

Актуальність теоретичного осмислення в контексті культури постмодернізму обґрунтувань лабіринту зумовлена його семантичним визначенням як ризоморфного, а також його фундаментальною властивістю — гетеромонією (при збереженні цілісності).

Метою дослідження є визначення світоглядного підґрунтя концепції лабіринту на основі принципів побудови ризоморфного простору в культурі постмодерну.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ризом» етимологічно походить з біологічної термінології, де має значення певної будови кореневої системи, що характеризується відсутністю центрального стрижневого кореня і складається з безлічі хаотично переплєтених, відмираючих і регенеруючих пагонів [7, с. 6–31]. Ризома, наче підземний пагін, відмічають Ж. Делез і Ф. Гваттарі, принципово відрізняється від коренів і кореневищ. Цибулини, бульби — це ризома. У своєму природному оточенні вона набуває різноманітних форм, починаючи з зовнішньої протяжності, розгалуженої в різні боки, до конкретизації в цибулини й бульби [1, с. 74]. Вона руйнує уявлення про чітку і централізовану семантику культурних архетипів і носить релятивний характер опису й вивчення, передбачаючи кореневий базис і якісну визначеність, однак розвиток цих явищ розглядається як принципово варіативний [2, с. 512]. Моделювання різноманітних ситуацій дозволяє на теоретичному рівні уявити потенційне вторгнення ризоми у вже створені і актуалізовані еволюційні ланцюжки і тим самим посприяти утворенню «поперечних зв'язків, <...> породженню системних і несподіваних відмінностей» [3, с. 225]. Як відмічає І. П. Ільїн, представники філософської школи постмодернізму, використовуючи метафору ризоми, спробували надати уявлення про взаємовідносини відмінностей як заплутаної кореневої системи, у якій неможливо виокремити окремі пагони. Так, ці пагони і волоски, регулярно відмираючи і заново відростаючи, знаходяться у стані постійного обміну з оточуючим середовищем, що начебто «парадигматично відповідає сучасному положенню дійсності» [3, с. 254].

За визначенням М. О. Можейко, під «ризомою» необхідно розуміти «фіксацію принципово аструктурного і нелінійного способу організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості і, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурування» [4, с. 43–44]. Ризома є принципово відкритим середовищем, у якому,

через відсутність меж, відбувається постійний обмін с оточуючим середовищем, у зв'язку з чим до неї неможливо застосувати чітке диференційоване розрізнення зовнішнього і внутрішнього (що відповідає загальній постмодерністській установці, вираженій в концепції складки Ж.Делеза). Однак, незважаючи на всю свою різноманітність, ризома є цілісністю, яка, не дивлячись на постійну взаємодію із зовнішнім середовищем, не розчиняється у ньому, становлячи собою конкретний окремий об'єкт [5, с. 142].

Делез і Гваттарі виділяють шість основних принципів, властивих ризомі: принципи зв'язку і гетерогенності, множинності, несуттєвого розриву, картографії і декалькоманії. Перші два реалізуються в тому, що будь-яка точка ризоми може бути і має бути пов'язана із будь-якою іншою, на відміну від дерева або кореня, які фіксують точку, порядок в цілому [1, с. 74]. Такий тип нелінійних зв'язків передбачає інший спосіб пізнання і сприйняття цілісності реципієнтом. Цікаво, що Еко порівнює даний принцип з організацією читання енциклопедичного видання, де відсутні лінійність оповіді і яку починають читати з будь-якого необхідного реципієнту місця. В той же час, аналітичні статті мають численні відсилання (у вигляді ключових слів) до інших статей, тим самим створюючи ефект нелінійних зв'язків всередині замкнутого простору.

Принцип множинності ризоми полягає у відмові від стрижня, що символізує єдність, єдине. Так, у ній відсутні точки або позиції, які можна знайти в структурі, дереві або корені. Наявні лише лінії, які визначають процес руху «розвитку» ризоми. Таким чином, ризома може бути зламана, розбита в якому завгодно місці, вона відновлюється, слідуючи тій чи іншій своїй лінії, а також слідуючи іншим лініям, це її четвертий принцип — принцип несуттєвого розриву [1, с. 74]. Такі розриви можуть бути представлені в контексті відмінності авторського задуму, закладеного в художньому тексті, від читацької інтерпретації.

Принцип картографії передбачає радикальну відмову від презумпції наявності будь-якого варіанту породжуючої моделі, яка начебто детермінує собою процес автохтонної еволюції ризоморфних об'єктів. Так, на думку Ж.Делеза і Ф.Гваттарі, ризома як така «не підкоряється ніякій структурній або породжуючій моделі [6, с. 357]. Основними презумпціями принципу картографії є: 1) презумпція відмови від ідеї глибини; 2) презумпція множинності станів; 3) презумпція нелінійності і плюральності; 4) презумпція ідіографічності (неповторності)» [6, с. 357–358]. Таким чином, ризому не можна помістити в певні рамки, визначити її координати і спрогнозувати траєкторію розвитку. Вона всюди, але в той же час її не можна визначити як частини цілого або як саме ціле. Так, ризома не піддається зіставленню.

Декалькуванням Ж.Делез і Ф.Гваттарі називають антикопіювання. Так, на їх думку, ризома боїться кальки, оскільки остання — це репродукція вже

відомого, даного, впорядкованого. Кальці протиставляється карта: «Карта відкрита, вона об'єднує всі свої виміри, вона рухлива, може бути перегорнута, пластична до змін» [7, с. 17]. На думку французьких філософів калька «небезпечна», оскільки вона стабілізує, організує, нейтралізує за всіма значимості. Вона замкнута сама на себе, без можливості свого розкриття, на противагу карті, яка буквально зайнята рухами, переміщеннями. Складати карту — це намагатись вловити немислимі маршрути, що групують часто різнорідні думки [8, с. 94].

Окрім того, суттєвою характеристикою ризоми є відсутність просторових координат у її вимірюванні: немає ні початку, ні кінця, але завжди є точка, з якої вона росте і виступає за свої межі. Вона не починається і не завершується, вона завжди посередині, між-буття. «Дерево — це спадковість, а ризома — сполучник — це тільки сполучник. Дерево нав'язує дієслово “бути”, а ризома зіткана зі сполучників “и... и... и”. В цьому сполучнику достатньо сили, щоб надломити і вирвати з коренем дієслово “бути”» [7, с. 30–31].

Зауважимо, що ризому не можна розглядати як хаос, однак і жорсткою структурою вона не є. Так, вона більше подібна до кристалічної решітки, сталої і (до тих пір поки об'єкт зберігає свою якісну самототожність) незмінної. Подібний перехідний стан між хаосом і структурою найбільш адекватно може бути переданий за посередництва концепту лабіринту. У своїх роботах У.Еко характеризує ризому як своєрідний прообраз лабіринту, що, на наш погляд, дозволяє представити цей концепт емблематичною фігурою постмодернізму [9, с. 597–644], повністю протилежною до концепції лабіринту в класичній культурі.

Концепт лабіринту, представлений в класичній культурі як фізичний об'єкт, що передбачає проходження реципієнта від входу до центру і від центру до виходу, що в метафоричному смислі символізує рух по стовбуру світового дерева, символізує сам образ світу-дерева, де спуск до коріння (до центру) і підйом до крони (до виходу) — шлях в «незвідані глибини» і «недосліджену височінь» — в двозначному символі лабіринту зливається в одне: рух від краю до центру і назад [10, с. 278]. Так, класичному лабіринту протистоїть ризоморфний, який характеризується відсутністю чіткої системи координат і здатністю породжувати низку різноманітних значень. Зазначимо, що це сприяє широкому віялу інтерпретацій і опануванню того, що на думку Л.В. Стародубцевої, являє собою «ідею вічного руху: з одного боку, наближення до центру як до “безмежної межі” прагнень, до якого можна підступати все ближче і ближче, але з яким неможливо остаточно “співпасти”, з іншого боку — вічного віддалення, відсунення від центру» [10, с. 240]. Однією з суттєвих характеристик такого лабіринту, на думку вченої, є те, що «ризома Ж.Делеза і Ф.Гваттарі — це лабіринт без цілі, нескінченні безглузді блукання в духовних побудовах без центру і периферії,

без входу і виходу, без початку й кінця, мандри у всесвітньому безмежному лабіринті необмежених можливостей» [10, с. 183].

За своєю природою ризоморфний лабіринт децентрований і антиієрархічний, тобто він не має переважаючих й опосередкованих у ньому топосів, а всі доріжки, що складають його архітекtonіку, не мають по відношенню одна до одної переваг, так само як і відсутні привілейовані зв'язки між ними (кожна доріжка має можливість перетнутися з іншою, тим самим утворивши нову доріжку, націлену на наступне розмноження). На думку Ж. Делеза і Ф. Гваттари «множини ризоматичні, і вони викривають деревоподібні псевдомножини. Відсутня єдність, яка слідує за стрижнем в об'єкті, а також те, що ділиться всередині суб'єкта. У множинності немає ні суб'єкта, ні об'єкта, тільки детермінації, величини, виміри, які не можуть збільшитися без відповідної зміни суті» [7, с. 13]. Таким чином, ризоморфний лабіринт може бути частиною іншого лабіринту («лабіринт в лабіринті»), виступати як зв'язуюча ланка в низці множинності лабіринтів, не пов'язаних між собою семантично і / або фізично, переважати над іншими лабіринтами, але, в той же час, бути підкореними за рахунок залучення до структури іншого лабіринту.

Відзначимо, що ризоморфний лабіринт «включає в себе лінії членування, за якими він стратифікований, територизований, організований, однак лінії ці перманентно рухливі і передбачають свого роду розриви як переходи у стан, який характеризується відсутністю жорсткої стратифікації» [4, с. 44], що змушує людину, яка йде цим лабіринтом, зануритись у себе, зосередитися на своїх відчуттях, співвіднести ритм кроків з простором коридорів і переходів, які множаться, роються, створюючи відчуття хаосу. У просторі такого лабіринту неможливо виділити задумоутворюючий центр і периферію. Лабіринт, таким чином, не має ні початку, ні кінця, що визначає собою безкінечний простір. При цьому немає центрального топосу, який би задавав вектор руху всередині лабіринту, що гарантувало б його динамічність.

Постмодерністський лабіринт включає множинність фальшивих стартів, відступів, варіацій і повторень, замикаючи на собі всі виходи з себе: так, думаючи, що рухається до виходу, людина заглиблюється у нього. Єдине, що є в такому лабіринті сталого — це сам рух, блукання, мандрування між абсолютним мінімумом нічого і абсолютним максимумом всього. Мандрівка ризоморфним лабіринтом — ні що інше, як певний рід заплутаного шляху, нескінченне блукання між «центром і розірваною окружністю; між точкою, що зникає, і тією самою нескінченною сферою існування, центр якої всюди, а межі ніде» [10, с. 242].

Зауважимо, що для реципієнта, який засвоює простір ризоморфного лабіринту не існує нормованих правил його подолання: він має право сам вибирати,

з якої точки йому починати свій шлях, і в якому напрямі. Тим самим реципієнт утворює цим рухом потенційно нескінченну кількість напрямів, що є ситуацією перманентного вибору. Місце, звідки він розпочав свій шлях, є для нього одночасно і початком, і кінцем, і серединою шляху. Так, створюючи свій маршрут, реципієнт керується своїми бажаннями, не порушуючи при цьому внутрішній простір лабіринту. В рамках такого підходу неможлива констатація фінального задуму шляху.

Ризоморфний лабіринт не піддається осмисленню, реципієнт може накреслити карту свого шляху, але її необхідно буде постійно конструювати, а саме — заново розбирати, пов'язувати з попередніми варіантами, перегортати, змінювати конфігурацію лабіринту, намагаючись виділити множинність входів і виходів, вловити лінії вислизання і лінії членування.

Висновок. Підбиваючи висновки, можна стверджувати, що перехід від культури постмодерну до культури пост постмодерну знаходить свій вияв в понятті «ризом», яскравим прикладом якої є концепт ризоморфного лабіринту, який поєднує у своїй архітектоніці аструктурні, неієрархічні принципи організації внутрішнього простору. Основними характеристиками такого лабіринту є відсутність чіткої системи координат, здатність породжувати множину різноманітних значень і сценаріїв розвитку подій, можливість внутрішньої самоорганізації за рахунок зовнішнього впливу.

Ризоморфний лабіринт — це мережа безкінечних входів і виходів, ходів, які переплітаються між собою, але не є домінантними по відношенню один до одного; він позбавлений привілею центру і периферії.

1. *Стовба А. С.* Уильям Голдинг: Поэтика и проблематика «открытого произведения». — Х., 2012.

2. Теория культуры: Учеб. пособие / Под ред. С. Н. Иконниковой, В. П. Большова. — СПб., 2010.

3. *Ильин И.* Ризом / Постмодернизм: Словарь терминов. — М., 2001.

4. *Можейко М. А.* Становление теории нелинейных динамик в современной культуре: Сравнительный анализ синергетической и постмодернистских парадигм. — 2-е изд., доп. — Смоленск, 2004.

5. *Барма О. А.* Ризоморфный лабиринт как форма восприятия библиотеки в творчестве Х. Л. Борхеса // Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. Е: Педагогические науки. — 2012.

6. *Можейко М. А.* Картографии принцип // Постмодернизм: Энциклопедия / Сост.: А. А. Грицанов, М. А. Можейко. — Мн., 2001.

7. *Делез Ж., Гваттари Ф.* Ризом / Сокр. пер. А. Усмановой // Философия эпохи постмодерна: Сб. пер. и реф. — Мн., 1996.

8. Карцев И. Е. Карта против калыки // Жиль Делёз: Введение в постмодернизм: философия как эстетическая имажинация. — М., 2005.

9. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» // Эко У. Имя розы. — СПб., 1998.

10. Стародубцева Л. В. Метафизика лабиринта // Альтернативные миры знания / Под ред. В. Н. Паруса, Е. А. Чертковой. — СПб., 2000.

Анотация. У статті О. Барми «Концепція ризоморфного лабіринту в культурі постмодерну» розглядається проблема предметних культурних аплікацій номадологічної концепції постмодернізму, зокрема — номадологічна модель ризоморфних середовищ, представлених у концепції ризоморфного лабіринту. Автор акцентує увагу на переосмисленні феномену лабіринта в контексті постмодерністського поняття «ризому». На його думку, традиційний (класичний) лабіринт, як структурований принцип організації внутрішнього простору, втрачає притаманні йому характеристики в культурі постмодерну. На зміну йому приходять концепт лабіринта-ризому чи ризоморфного лабіринта, який поєднує у своїй архітектоніці аструктурні, неієрархічні принципи організації внутрішнього простору.

Ключові слова: ризома, ризоморфний лабіринт, культура постмодерну.

Аннотация. В статье О. Бармы «Концепция ризоморфного лабиринта в культуре постмодерна» рассматривается проблема предметных культурных аппликаций номадологической концепции постмодернизма, в частности — номадологическая модель ризоморфных сред, представленных в концепции ризоморфного лабиринта. Автор акцентирует внимание на переосмыслении феномена лабиринта в контексте постмодернистского понятия «ризомы». По его мнению, традиционный (классический) лабиринт, как структурированный принцип организации внутреннего пространства, теряет присущие ему характеристики в культуре постмодерна. На смену ему приходит концепт лабиринта-ризомы, или ризоморфного лабиринта, сочетающего в своей архитектонике аструктурные, неиерархические принципы организации внутреннего пространства.

Ключевые слова: ризома, ризоморфный лабиринт, культура постмодерна.

Summary. In the article O. Bauma «The rhizomorph labyrinth conception in postmodern culture» the problem of objective cultural applications of nomadologic postmodern conception is revised, in particular — nomadologic model of rhizomorph environments, being given in the Rhizomorph labyrinth conception. The author focuses on re-realizing the Labyrinth phenomenon in the context of the postmodern concept «Rhizome». In his opinion, the traditional (classic) labyrinth, as a structured principle of interior organization, loses its traditional characteristics in postmodern culture. It is being replaced by the Labyrinth-rhizome concept, or Rhizomorph labyrinth, which unites in its architectonics non-structural, non-hierarchical principles of interior organization.

Keywords: rhizome, Rhizomorph labyrinth, a culture postmoderna.